

Natura juridică a principiilor generale de drept – surse de drept internațional public și drept comunitar (*extras*)¹

Olga DORUL,
Doctor în drept

Sistemele de drept conțin reguli abstracte, cu caracter general care au vocația de a fi aplicate în diferite situații. Astfel, în calitate de sistem de drept, dreptul internațional public conține, de asemenea, principii generale de drept. Acestea au fost stipulate în importante documente internaționale din cele mai vechi timpuri, iar Charles Louis de Secondat Montesquieu sublinia semnificația unor asemenea principii în relațiile internaționale. Însă pînă la momentul de față principiile generale de drept sînt în mijlocul disputelor cu referire la fundamentul dreptului internațional care nu este, în fond, decît o formă particulară a problemei universalilor (nominalism/intelectualism). Un număr considerabil de autori constată împreună cu C. Rousseau că „puține probleme juridice au provocat în literatura contemporană a dreptului internațional atîtea discuții și controverse ca cea a principiilor generale de drept”. [2, p. 24-25] Dificultatea în materie relevă din faptul că în prezent nu există un act internațional care ar determina ce trebuie să subînțelegem prin principii generale de drept.

Utilizarea principiilor generale de drept în calitate de izvor de drept internațional rezultă din practica constantă a statelor. Începînd cu anul 1794, comisiile mixte anglo-americane constituite prin tratatele Jay și-au fondat deciziile direct pe principiile generale de drept. De atunci, tribunalele arbitrale, statuînd în drept, n-au încetat să urmeze același exemplu fără ca validitatea sentințelor lor să fie contestată pe acest motiv de către statele părți în diferendul examinat. Poate fi menționat la fel și articolul 3 din Convenția de la Haga din anul 1907 privind reglementarea pașnică a diferendelor, care dispune că în interpretarea compromisului pe care părțile îl sesizează, tribunalul arbitral poate aplica aceleași principii. [3, p. 345]

Ulterior, în anul 1920, principiile generale de drept au fost incluse de comisia de juriști a Societății Națiunilor în Statutul Curții Permanente Internaționale de Justiție. Se pare că membrii acestei comisii au avut intenția să autorizeze Curtea să aplice principiile generale de drept găsite în sistemele naționale de drept în modul în care ele ar putea fi transpuse relațiilor interstatale. [4, p. 39]

Anul 1920 marchează momentul începerii „conflictelor” în determinarea conținutului acestei surse specifice de drept internațional. Or, această categorie era abordată diferit de reprezentanții doctrinei occidentale și celei sovietice, fiind tratată preponderent pornind de la considerentele de ordin ideologic.

Rațiunea existenței principiilor generale de drept în calitate de surse de drept anume în dreptul internațional public, rezidă în următoarele: dreptul internațional este, sub aspect structural, un drept particular, propice pentru această categorie. El permite o penetrarea limitată a acestora pe un teren deseori favorabil fluctuațiilor și schimbărilor, marcate prin predominarea situațiilor particulare asupra situațiilor generale, și, în mod natural, refractare convenabilă reglementării juridice pe calea conceptelor riguroase și sistematice. [2, p. 71]

Mi mult ca atît, unii autori văd în existența principiilor generale de drept cea articulație care există între esența (fundamentul) dreptului internațional public și existența acestuia (izvorul). Anume aceste principii, formate prin experiența juridică seculară, reflectă ideal, iar realizate în practică,

¹ *Natura juridică a principiilor generale de drept – surse de drept internațional public și drept comunitar*, Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei. Edificarea statului de drept și punerea în valoare a patrimoniului cultural și istoric al Moldovei în contextul integrării europene. Materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători. Ediția a II-a, Chișinău, 28 martie 2008, p. 109-116.

exprimă valorile supreme de ordine, justiție și de bun comun pe care le considerăm înrădăcinate în dreptul natural. [2, p. 72]

Anume pornind de la raționamentele indicate mai sus, atât în Statutul Curții Internaționale Permanente de Justiție, precum și în Statutul Curții Internaționale de Justiție, principiile generale de drept sunt menționate imediat după convențiile internaționale și cutuma internațională și, prin aceasta, constituie o temă amplu precăutată în literatura de specialitate.

Mai mult ca atât, însăși practica internațională deseori a apropiat principiile generale de noțiunile de drept. Un tribunal din Statele Unite statuând asupra crimelor de război a constatat în cazul *List* (1948): „*In determining whether (...) a fundamental principle of justice is entitled to be declared a principle of international law, an examination of the municipal law of States in the family of nations will reveal the answer. If it is found to have been accepted generally as a fundamental rule of justice by most nations in their municipal law, its declaration as a rule of international law would seem to be fully justified*” (trad. Pentru a determina dacă (...) un principiu fundamental al justiției poate fi declarat principiu de drept internațional, analiza dreptului intern al statelor în familia națiunilor va releva răspunsul. Dacă se găsește că acesta a fost acceptat general în calitate de regulă fundamentală a justiției de către majoritatea națiunilor în dreptul lor intern, declararea sa în calitate de regulă a dreptului internațional pare a fi pe deplin justificată.) Iar în cazul *Orinoco* (1904) arbitrul a declarat că aplică „the principles of justice and equity recognized and proclaimed in the codes of almost all civilized nations” (trad. principiile justiției și echității recunoscute și proclamate în legislațiile practice a tuturor națiunilor civilizate). [2, p. 59]

Specificul principiilor generale de drept internațional rezidă în faptul că articolul 38 al Statutului Curții Internaționale de Justiție le identifică ca fiind surse formale de drept, pe care judecătorul internațional le poate aplica unui diferend. În acest context Bela Vitanyi afirmă: „*Noțiunea de „principiu general de drept” nu evocă, în fond, nici o identificare cu izvoarele formale a dreptului care desemnează în sensul propriu al termenului procedeele prin care o normă de conduită, avînd referire la o situație sau la un raport de viață al cărui reglementare intervine, obține calitatea sa de regulă de drept pozitiv, pe cînd statutul conferă principiilor generale de drept calitatea de sursă subsidiară de drept.*” [6, p. 251-252]

Această idee este dezvoltată de către autorul rus Evintov, care explică „*Principiile dreptului internațional se desprind din normele particulare și își găsesc consacrară pe cale convențională sau cutumiară, nefiind izvoare ale dreptului internațional în sensul de forme de exprimare ale acestui drept. Din aceste considerente, principiile dreptului internațional sunt definite numai în mod subsidiar ca izvoare ale acestui drept.*” [2, p. 111]

La acest subiect, este relevant să ne expunem cu referire la **autonomia principiilor generale de drept ca izvoare de drept internațional**. În materia respectivă în doctrină există două importante curente. Astfel, în *doctrina sovietică rusă*, reprezentantă de renumitul jurist G. I. Tunkin, convenția și cutuma constituiau unicele surse formale a dreptului internațional public. Această predilecție pentru aceste două surse se explică prin voluntarismul statelor socialiste pentru care nu poate exista dreptul internațional, fără exprimare consimțămîntului statelor de a fi legat de el. [6, p. 225] Astfel reprezentanții acestei doctrine califică principiile generale de drept ca principii ce izvorăsc din dreptul intern [1, p.125], ei considerînd că aceste principii sunt degajate din diverse sisteme de drept intern, fiind transpuse în ordinea internațională. Între aceste principii sunt incluse cele cu caracter tehnic și procedural (autoritatea de lucru judecat, obligația de reparare a prejudiciului cauzat etc.) [5, p. 110-111].

Adeptii acestei teze, fără a nega valoarea juridică a acestor principii, pretind că acestea pot fi aplicate în raporturile internaționale doar ca urmare a unei autorizații convenționale exprese, care trebuie să intervină în fiecare caz aparte. În această ordine de idei, în situația în care articolul 38 din Statutul Curții Internaționale de Justiție prescrie Curții să aplice principiile generale de drept, această prescripție nu se adresează decît ei-însăși. Alte jurisdicții sau tribunale arbitrare pot la fel să primească

astfel de autorizații individuale (a se vedea articolul 215 al Tratatului de la Roma, 1957). Însă atît timp cît un astfel de acord nu este încheiat, principiile generale de drept nu sînt obligatorii nici pentru state, nici pentru judecători sau arbitri, deoarece acestea nu constituie o sursă primară de drept internațional, din care pot lua naștere direct reguli pozitive. [3, p. 344]

Doctrina occidentală, reprezentată de Ch. Rousseau, Ch. De Visscher, J. Basdevant și Verdross, susține autonomia principiilor generale de drept [6, p. 255], numindu-le cel de-al treilea izvor de drept, distinct de cutumă sau convenție. În acest context, este necesar să remarcăm că majoritatea autorilor tratînd problematica principiilor generale de drept, le califică ca ieșind din limitele sistemelor naționale de drept.

În cadrul articolului 38, al. 1 al Statutului Curții Internaționale de Justiție [7] principiilor generale de drept, le este atribuit un rol secundar, ele fiind rar utilizate, deoarece reprezintă o sursă non voluntaristă prin excelență, mai mult ca cutuma[8, p. 188], deși astăzi doctrinarii susțin, că subestimarea rolului principiilor nu-și găsește rațiunea, deoarece principiile reprezintă de fapt *normele cele mai generale* de conduită a statelor, desprinse pe baza unei practici îndelungate și validate de o experiență istorică. Este indiscutabil că principiile dreptului internațional oferă instanțelor internaționale „*unul dintre cele mai importante elemente de apreciere a legalității conduitei subiectelor de drept în relațiile pe care le desfășoară în cadrul comunității internaționale.*” [5, p. 111]

Tentativele susmenționate de definire a principiilor generale de drept, departe de a fi exhaustive, ne par a fi prea radicale, și pentru a desluși pînă la final menirea și rolul acestora, în continuare expunem conținutul principalelor concepții referitoare la natura acestui izvor specific de drept internațional:

a) principiile generale de drept reprezintă "*drepturile dobîndite*", ceea ce în concepția autorilor sovietici contravine principiilor progresive de drept internațional și favorizează afirmarea neocolonialismului.

b) în opinia autorului Bin Cheng, principiile generale de drept sînt recunoscute drept izvoare a forței juridice obligatorii a dreptului internațional cutumiar, care la rîndul său, se prezintă în calitate de izvor al forței juridice obligatorii a dreptului internațional convențional. Conform prezentei scheme tratatele nu sînt izvoare a dreptului internațional cutumiar, deoarece sînt obligatorii doar pentru cei care le-au semnat.[9, p.125] Aceste principii reprezintă reguli pe care civilizația umană le-a învățat în lunga sa experiență în dreptul intern, pentru a fi cele care fortifică justiția și pe care oamenii le urmează pentru a proclama superioritatea dreptului și justiției asupra Națiunilor. [2, p. 73]

c) în opinia unui alt autor, M. Bos, principiile generale de drept ca concept normativ a dreptului național și internațional este prezent în conștiința națiunilor civilizate și este reflectat în principiile generale de drept, adoptate în sistemele lor de drept. Anume principiile generale de drept în mod esențial determină caracterul normativ al dreptului internațional. Anume principiile generale de drept contribuie la completarea dreptului internațional, în final contribuind la dezvoltarea lui progresivă.[9, p.125]

d) în opinia autorilor ruși contemporani, deoarece dreptul internațional și dreptul național prezintă prin sine două sisteme de drept distincte, principii generale de drept, logic, trebuie considerate așa principii care sînt comune pentru ambele. Aceste principii nu pot avea caracter juridic, deoarece nu există norme de drept comune dreptului internațional și tuturor sistemelor naționale de drept existente astăzi pe glob. Prin urmare, referim la acestea principiile tehnicii legislative. [10, p. 44] Majoritatea juriștilor consideră ca atare maximele juridice de tipul: *lex specialis derogat legi generali* (norma specială abrogă norma generală), *lex posteriori derogat legi priori* (norma ulterioară abrogă norma anterioară), *nemo plus juris transferre potest quam ipse habet* (nimeni nu poate transfera altuia mai multe drepturi decît le are singur) etc. Care este natura juridică a acestor maxime? În opinia autorului rus P. Biriukov, acestea mu reprezintă principii generale de drept internațional, ci principii ale întregului sistem de drept. Aceste dispoziții sînt principii de construire a dreptului internațional, idei de bază, pe care se fundamentează atît sistemul de drept internațional, cît și sistemele de drept a

statelor aparte. Aceste principii nu conțin reguli concrete de comportament ale destinatarilor normelor de drept internațional, prin urmare, nu pot fi considerate surse de drept internațional. [11, p. 40-41]

Logic, această teză susținută de autorii ruși, își găsește antiteza în doctrina occidentală, reprezentanții căreia consideră că nu urmează să fie confundate maximele juridice și principiile generale de drept. Considerăm util să aducem explicații acestui coraport, deoarece la o analiză minuțioasă, aceste două categorii trebuie diferențiate. Într-un sens larg noțiunea de principiu general include noțiunea de maximă. Din contra, în sensul îngust, principiul general se deosebește de maximă prin normativitatea sa, prin autonomia sa și deseori prin precizia mai mare referitor la câmpul său de aplicare, precum și prin concretizarea conținuturilor sale într-o serie de principii, reguli și norme intermediare, apte să realizeze într-un mod mai specific ideea generală sau valoarea juridică pe care le conține. Principiul general este înainte de toate o normă, o normă generală, uneori o normă a normelor (super normă și supra normă); este o fereastră spre norme. Pe când maxima, fiind lipsită de normativitate autonomă, avînd un câmp de aplicare relativ stabil și determinat, tinde să nu fie decît rezultatul unei argumentări juridice cu o sedimentare normativă foarte limitată. Valoarea sa variază în dependență de circumstanțe, metoda sa de aplicare fiind de ordine intuitivă și inductivă, calea de argumentare fiind succintă. Contrar normei, care păstrează între sine și activitățile sociale o distanță semnificativă, maxima este o noțiune puternic factuală. Este o fereastră asupra faptelor. În calitate de standart, maximele sunt un pod între norme și fapte. [2, p. 68-70]

Odată fiind determinate părerile existente în materia conținutului principiilor generale de drept, fiind eliminate confuziile de termeni, purcedem la analiza celei de-a doua sintagme, care acompaniază acest izvor de drept în Statutul Curții Internaționale de Justiție. Este necesar să atenționăm că acest act de drept internațional menționînd principiile generale de drept, adaugă determinativul „*recunoscute de națiunile civilizate*”.

Expresia „*națiuni civilizate*” ne apare astăzi ca fiind anacronică, chiar dacă la o anumită perioadă ea a coincis cu o realitate și o viziune a lumii caracterizată printr-o societate internațională împărțită în națiuni civilizate, cele semi-barbare și cele sălbatice. [6, p. 252]

Prin „*națiuni civilizate*”, la momentul elaborării statutului susmenționat, se subînțelegeau națiunile europene, națiunile extraeuropene provenite din cele europene și națiunile care au adoptat în ordinea lor juridică și politică civilizația occidentală. Acest unghi de abordare tinde să excludă colectivitățile umane care nu corespund acestui profil. Suplimentar, el nu ține cont de eterogenitatea societății internaționale contemporane. Profesorul Sorensen consideră că judecătorul internațional, identificînd principiile generale de drept, nu va cunoaște să țină cont de sistemele de drept ale colectivităților, pe care le-ar putea califica ca fiind civilizate, iar o astfel de abordare va presupune nerespectarea universalității societății internaționale. Profesorul Bartos denotă în cadrul principiului egalității suverane a statului: „*anacronismul în statutul Curții, deoarece conform concepției actuale, toate popoarele sunt civilizate și posedă dreptul egal de a influența elaborarea dreptului internațional*”. Iar Sir Humphrez Waldoock adaugă că „*principiile generale de drept, recunoscute de către națiunile civilizate privesc în realitate toate statele independente*”. [6, p. 252-253]

Doctrinarii contemporani par a fi loiali în tratarea calificativului „civilizate”, susținînd că pentru a fi comun, un principiu de drept intern trebuie să fie verificat în majoritatea sistemelor juridice, însă nu în toate. Suplimentar, componența Curții Internaționale de Justiție fondată pe „reprezentarea marilor forme ale civilizației și a principalelor sisteme de drept din lume” reprezintă prin sine o garanție: putem admite că generalitatea unui principiu de drept intern este suficient stabilită și este considerată ca atare de către toți judecătorii care intră în componența Curții. [3, p.347]

Ținând cont de această opinie, un grup de state membre a propus în anul 1973 Secretarului General al ONU suprimarea referinței la națiunile civilizate.

Principiile generale de drept îndeplinesc diferite funcții în ordinea juridică. Considerăm util să menționăm la acest subiect principalele din aceste funcții.

a) *funcția logică*. În plan logic, există necesitatea unor cîtorva principii generale originare, numite

uneori constituționale, fără de care explicația altor izvoare ar deveni un cerc vicios. Astfel aceste principii generale se referă la cunoștința empirică sau inductivă. [2, p.74-75]

- b) *funcția axiologică (unitatea verticală)*. Această normativitate necesară a anumitor principii generale asigură un minim de identitate a valorilor fără de care dreptul internațional s-ar dispersa în compartimente normative concurente și incociliabile. A. Verdross a pus accentul major asupra acestui aspect: „*Dreptul pozitiv al ginților care se conține în cutumă și convenții este alcătuit dintr-o cantitate de reguli și precedente izolate, care pentru a putea fi aranjate într-un sistem, au nevoie de anumite principii diriguitoare. Fără aceste principii (...) dreptul ginților ar fi nu doar mut în mare parte, ci la fel descompus într-o masă de reguli și precedente izolate, care n-ar fi legate de nici o legătură comună*”. [2, p. 75]
- c) *funcția unificatoare (unitatea orizontală)*. Aplicarea aceluiași principii în diferite ramuri de drept internațional și de drept în general accentuează unitatea sa și menține sau contribuie la realizarea unui raport strâns între diferitele materii pe care el le reglementează. Acest fenomen se înscrie paralel pe două planuri: cel al relațiilor dintre diferitele ramuri ale dreptului internațional și planul raporturilor între dreptul internațional și cel intern. Principiile generale permit o mai mare fluiditate a ideilor diriguitoare a dreptului, care pe calea analogiei pot fi transmise dintr-o ramură în alta. [2, p. 76]
- d) *funcția normativă*. Principiile generale fortifică aplicarea și densitatea dreptului internațional. Ch. de Visscher a formulat foarte bine acest aspect al lucrurilor: „*Incluzînd printre sursele de drept aplicabile principiile generale de drept recunoscute de către națiunile civilizate, redactorii Statutului Curții Internaționale de Justiție aveau în vedere să dezvolte la maxim domeniul dreptului judiciar aplicabil, și după cum a fost spus, a merge pînă la ultima limită de productivitate a surselor sale*”. Rezumăm conținutul acestei funcții la următoarele argumente:
1. principiile generale completează dreptul convențional și cutumiar și îi suplinesc eventualele lacune. Prin acest ajutor adus dreptului cutumiar și celui convențional, principiile generale extind normativitatea dreptului internațional în detrimentul libertății statale obișnuite. Funcția principiilor generale de drept, în acest sens este de a ajuta atunci, cînd izvorul de drept scris nu reușește să aducă un răspuns la problema examinată de către o curte de justiție. [12]
 2. principiile formează o bază de interpretare a dreptului internațional cutumiar și convențional.
 3. analogic unui izvor material, principiile generale influențează crearea regulilor convenționale și cutumiare.
 4. principiile generale de drept permit judecătorului să contribuie într-un mod mai evident dezvoltării dreptului internațional.
- e) *funcția de corectare*. Principiile generale pot preciza condițiile de aplicare a unei reguli convenționale sau cutumiare, și în caz de excepție, să aibă forță derogatorie. [2, p. 78] În mare parte, anume aceste reguli se folosesc la interpretarea normelor de drept internațional. [13, p. 54]

Examinînd la general opiniile existente în doctrină pe marginea naturii juridice a principiilor generale de drept, pentru a conferi aspectul practic prezentului studiu, enunțăm principiile generale consacrate de jurisprudența Curții Internaționale Permanente de Justiție și cea a Curții Internaționale de Justiție. Totodată, facem remarcă, că este destul de dificil de a elabora o listă exhaustivă, deoarece aceste jurisdicții internaționale au obiceiul, cînd aplică un principiu general de drept, să nu precizeze că acesta este cel prevăzut de articolul 38 §1.c din Statut. Oricum propunem cîteva mari categorii:

- a) principii legate de concepția generală a dreptului:
 - principiul bunei credințe, C.I.P.J. cazul *Uzina de la Chorzow*, 1928;
 - nimeni nu se poate prevala de propria greșeală, C.I.P.J. cazul *Uzina de la Chorzow*, 1927;
- b) principii cu caracter contractual, transpuse în materie de tratate:

- forța majoră, C.I.P.J. *cazul Împrumuturile sîrbe*;
- c) principii cu privire la litigiile de răspundere:
 - principiul privind repararea integrală a prejudiciului, C.I.P.J. *cazul Wimbledon*, 1923;
 - existența legăturii de cauzalitate între fapta generatoare de răspundere și prejudiciul cauzat, C.I.P.J. *cazul Wimbledon*, 1923;
- d) principiile procedurii contencioase:
 - autoritatea lucrului judecat, C.I.J. *cazul Efectele deciziilor T.A.N.U.*, 1954;
 - nimeni nu poate fi judecător și parte, C.P.I.J. *cazul Frontierele între Turcia și Irak*; [3, p. 349]
- e) principiile de respectare a drepturilor individului, consacrate îndeosebi prin jurisprudența Curții de Justiție a Comunităților Europene:
 - principiul egalității de tratament
 - respectul proprietății
 - liberul exercițiu al activităților economice și profesionale
 - respectul vieții private și familiale, al domiciliului și al corespondenței (26 iunie 1980, National Panasonic; 5 octombrie 1994, X/Comisia)
 - libertatea de asociere
 - respectul dreptului la apărare (13 februarie 1979, Hoffmann-La Roche)
 - libertatea religioasă

În concluzie, considerăm că principiile generale de drept reprezintă astăzi un izvor tranzitoriu de drept internațional, caracterul lor fiind complicat de faptul că fiind aplicate sistematic de către subiecții de drept internaționale, acestea în scurt timp devin a fi identificate cu normele cutumiare. Totodată, pornind de la faptul că dreptul internațional public este o categorie dinamică, apar noi domenii în care se impune reglementarea raporturilor între subiecții de drept, fără însă să existe precedente internaționale în materie. Prin urmare, în fiecare caz aparte vom apela anume la principiile generale de drept pentru a găsi soluțiile pertinente.

Referințe bibliografice:

1. http://en.wikipedia.org/wiki/Sources_of_international_law
2. KOLB R. La bonne foi en droit international public. Contribution à l'étude des principes généraux de droit, Presses Universitaires de France. Paris, 2000. 758 p.
3. QUOC DINH, N. Droit international public. L.G.D.J., Paris, 1999. 1456 p.
4. The general principles of law in the Community legal order, <http://fds.oup.com/www.oup.co.uk/pdf/0-19-826012-1.pdf>
5. MAZILU, D. Dreptul internațional public, ediția a II-a, LUMINA LEX, Volumul 1. București 2005. 622 p.
6. ADOUKI, D.E. Droit international public. Tome 1 : Les sources. L'Harmattan, 2002. 337 p.
7. Statutul Curții Internaționale de Justiție, <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>
8. AVRIL, P., VERPEAUX, M. Les règles et principes non écrits en droit public, Editions Panthéon-Assas. Paris, 2000. 260p.
9. ЕВИНТОВ, В.И. Проблема общих принципов права в современных западных концепциях publicat în «Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве», „Nausova dumca", Kiev, 1990.
10. КОЛОСОВ, Ю., КРИВЧИКОВА Э. Международное право. «Международные отношения». Москва, 2003. 722 p.
11. БИРЮКОВ, П. Международное право. Издание 2-ое. ЮРИСТЪ, 2001. 416 p.
12. MIFSUD-BONNICI, A., The role of the Court of Justice in the development of the General

Principles of Community Law.

<http://www.mifsudbonnici.com/lexnet/articles/artgenprinc.html>

13. ТУНКИН, Г.Международное право. «Юридическая литература». Москва, 1982. 566 р.
14. http://www.escoala.ro/drept/particularitati_principii_generale_drept.html
15. Tratatul cu privire la Uniunea Europeană, Maastricht, 1992, Jurnalul Oficial nr. C191, 29 iulie 1992, <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/fr/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>